

CUMHURİYET DÖNEMİNDE AYDIN BASINI*

Bilgin Çelik

Basın, günümüzde kamuoyunu yönlendirmede ve bilgilendirmede en etkili araçlardan biri olarak görülmektedir. Basımevlerinin gelişmeye başladığı dönemden beri basın, etkili bir güç olmuş ve siyasi iktidarlar basını kontrol altında tutmaya veya kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmışlardır. Kendi denetim veya hizmetlerindeki basının sağladığı yararlar, siyasi iktidarların ilgisini çekmiştir. Fakat genellikle iktidara destek veren, yakın olan basının karşısında farklı görüş ve bakış açılarını savunan muhalif basın oluşmakta gecikmemiştir. Böyle bir durumda siyasi iktidarın otoriter olması halinde muhalif basının ömrü oldukça kısa olmuştur. Özellikle devrim sürecini yaşamış ülkelerde, bu süreç içinde muhalif basının devrim karşıtı yayınlarının kamuoyu üzerindeki etkisini azaltmak ya da tamamen ortadan kaldırmak için mevcut siyasi iktidarın zaman zaman bazı önlemler aldığı görülmüştür.

Bu çalışmada, Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet'e yerel basının gelişimi hakkında genel bilgi verildikten sonra Cumhuriyet Dönemi'nde tek parti yönetimi sırasında Aydın basınındaki gelişmeler üzerinde durulacaktır.

Ali Gevgilili basını şöyle değerlendirmektedir; " *Genellikle basın kavramı, gazete, dergi ve benzeri geniş kullanıma açık bulunan süreli yayınları kapsamaktadır. Modern anlamda basın, çağdaş yaşamdaki yerini ancak basımevlerinin gelişmesinden sonra bulmuştur. Basımevi ise, hem en geniş anlamı ile sivil topluma doğru açılan gelişmelerin, hem de yeni ekonomik ve teknolojik sıçramaların bir ürünüdür* "1.

Basının ortaya çıkışı ve gelişimi tarihçilere de önemli bir avantaj sağlamıştır. Birçok tarihçi çalışmalarında gazete ve dergileri önemli bir başvuru kaynağı olarak kullanmaktadır. Türkiye'de basın tarihi konusunda da çok sayıda çalışma yapılmış olup, bu çalışmaların kaynakçaları da hazırlanmıştır2.

Basının Avrupa'daki gelişimi ile Osmanlı'daki gelişimi arasında hem dönem olarak hem de gelişim tarzı açısından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Avrupa'da 15.yüzyıldan itibaren özel girişimin sonucunda gelişmeye başlayan basımevlerini krallar da zaman zaman desteklemişler ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Basın yolu ile halkın bilinçlendirmesi Avrupa'da kültürel gelişime önemli katkıda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde ise ilk matbaa ancak 18.yüzyılda kurulabilmiştir. Üstelik matbaa devlet aracılığı ile, devletin

denetiminde kurulmuştur. Daha öncesinde ise azınlıklar tarafından kurulmuş olan özel matbaalar 15.yüzyıldan beri varlıklarını sürdürüyorlardı³.

Matbaanın gelişinden yaklaşık bir yüzyıl sonra ise Osmanlı Devleti'nde ilk Osmanlıca gazete yayın hayatına başlamıştır. Takvim-i Vakayi adı ile 1831'de çıkarılan bu gazete devletin resmi sözcüsü olarak yayımlandı⁴. Koloğlu bu gazete için "...*Takvim-i Vakayi'i islam dünyasında kamuoyu önünde açıktan özeleştiriy yapıp, yenilgileri tartışan ilk gazete olarak selamlamak gerekir* " ⁵ demektedir. Lewis de gazeteyi "...*Sultanın politikasının ve amaçlarının hizmetkarlarınca daha iyi anlaşılmasını sağlama aracı* " ⁶ olarak görmektedir. Takvim-i Vakayi'den sonra ilk özel Türkçe gazete Ceride-i Havadis yayımlandı ve bunu daha sonra başka gazeteler izledi⁷.

Tanzimat döneminde Osmanlı toprakları içinde çok sayıda gazete ve derginin farklı dillerle çıktığı görülmektedir. Değişik konuların tartışıldığı, Osmanlılık fikrinin gündeme geldiği bu dönemde hükümetler de basını disiplin altına almak için çeşitli çalışmalar yapmışlardır. 1857'de ilk Matbaalar Nizamnamesi , 1864'de ilk Matbuat Nizamnamesi çıkarılmıştır⁸.

"*Tanzimat'ın ilanından sonra, mahalli idarelerle ilgili ilk büyük düzenleme 7 Kasım 1867 tarihli nizamname ile eyalet sisteminin kaldırılarak yerine vilayet sisteminin getirilmesidir. Vilayetlerin oluşturulması sürecinde, kültür alanında yapılan en önemli atılım, şüphesizki, her vilayet merkezinde bir matbaanın açılmasıdır. Valilik bünyesinde açılan bu matbaalarda öncelikle kırtasiye işlerine ağırlık verilmiş, ancak bunun yanısıra matbaalarda salnameler(yıllıklar), takvimler, dini, edebi ve bilimsel kitaplar da basılmıştır. Yine aynı matbaalar kullanılarak birçok ilde "resmî vilayet gazetesi" de çıkarılmıştır* " ⁹.

Vilayet gazeteleri yoluyla, birçok yörede ilk kez süreli yayın çıkarılmıştır. Gazetelerin basıldığı matbaalar kamu işlerinin yanısıra özel kesimin işlerine de açık tutulmuş, böylece yerel basının başlaması ve yaygınlık kazanması yolunda önemli bir adım atılmıştır. Osmanlı vatandaşlığı fikrini yaymayı ve " devlet "i kurtarmayı temel düşünce olarak ön plana çıkaran yönetim, vilayet gazetelerini bu yolda kullanmayı amaçlamıştır.

Osmanlı yönetimi yerel basın aracılığı ile kitlelere ulaşma ve onları merkezin görüşleri doğrultusunda bilinçlendirmeyi hedeflemiştir. Fakat vilayet gazetelerinden istenen şeyler merkezin görüşlerini yansıtmak olduğu için, merkezin düşüncesine aykırı görüşlere yer verilmemiş, yöresel olaylardan ziyade, merkezdeki gelişmelere önem verilmiştir. Bu

durum bazı yöneticilerin bile tepkisini çekmiştir¹⁰.

Vilayet gazetelerinin çıkmaya başladığı Tanzimat Döneminde merkezi İzmir'de olan Aydın Vilayeti'nde de bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. *Aydın* adıyla 1874 yılında Türkçe olarak çıkan¹¹ bu gazete Aydın ilinde de ilk Türkçe gazete olarak okunmuştur. Koloğlu makalesinde Aydın'da Rumca gazete çıktığından¹² bahsetmekteyse de ayrıntılı bilgi vermemektedir.

1903'te Şura-yi Devlet, vilayet gazeteleri ile ilgili bir kararname yayınlamıştır. Bu kararnamede, vilayetlerde çıkan gazetelerin büyük çoğunluğunun o yörenin tarımı ve doğal kaynakları ile ilgili sorunları aydınlatamadığı, halkın kültürel ve mesleki gelişmesine katkıda bulunamadığı belirtilmiştir. Ayrıca yazıların sade bir dille yazılması, muhtarların gazetelere abone olmasının sağlanması gerektiği belirtilmiştir¹³.

1908 sonrasında Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında birçok değişik fikri savunan gazete ve dergi çıkmıştır. Gazetelerin tirajlarında önemli bir artış sağlanmış ve sansür uygulamasına da kendi kararlarıyla son vermişlerdir. Bununla birlikte, "... 1909 Temmuzunda yasama organlarına getirilen yeni Matbuat Kanunu bir dizi yasağı yine korumuştur. 31 Mart nedeniyle ilan edilen askeri sansür ise varlığını 1912'ye kadar sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı çıkınca da 1914 'te yeniden başlayan siyasal sansür, mütareke ve işgal yıllarında da sürdürülerek, İstanbul'un ulusal güçlerce kurtarılmasına kadar uygulanmıştır" ¹⁴.

Vilayet gazeteleri birçok olumsuz şartlara rağmen halkın bilinçlendirilmesinde önemli bir işlev görmüştür. Bülent Varlık vilayet gazetelerinin işlevini daha geniş kapsamlı olarak şöyle değerlendirmektedir: "*Basının İstanbul'un tekelinden çıkmasına neden olan vilayet gazeteleri, Osmanlı devletinin egemenliği altında bulunan yörelerde gazeteciliğin yaygınlık kazanmasında önemli bir rol oynamıştır...1908 hareketinden sonra, ülkenin birçok yerinde bir anda çok sayıda süreli yayının çıkması, vilayet gazetelerinin yükledikleri işlevi ne ölçüde yerine getirdiklerinin bir kanıtı olarak gösterilebilir. Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da yerel gazeteler yayımlanırken vilayet gazeteleri deneyiminden yararlandı da ileri sürülebilir*" ¹⁵.

Milli Mücadele sırasında İstanbul ve Anadolu basını arasında ilginç bir çekişme yaşanmıştır. İstanbul basını ile Anadolu basınının bir bölümü ulusal hareketi desteklerken, bir bölümü ise ulusal harekete karşı çıkmış ve İstanbul yönetiminin yanında yer almıştır¹⁶.

Milli Mücadele döneminde Aydın ilinde çıktığı bilinen iki gazete vardır. Bunlardan biri Nazilli'de, diğeri ise Söke'de çıkmıştır.

"... Aydın İli gazetesi (Haziran 1920), Aydın ve Havalisi Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi'nin kurulmasından sonra yayımlanmaya başlamış, çok kısa süren yayın hayatı boyunca Anadolu'daki hareketi desteklemiştir" ¹⁷. Bu gazete güç şartlar altında Nazilli'de yayımlanmış olup, birkaç nüsha çıkabilmiştir. Gazetenin imtiyaz sahibi ve mesul müdürü dava vekili Sami (Kutluğ)dur. Başyazarı ise Dr. Burhanettin (Onat)tır. Gazetenin tek nüshası başyazarın özel koleksiyonunda bulunmaktadır ¹⁸. Coşar, eserinde gazetenin çıkış tarihi hakkında tahminde bulunmaktadır: "Gazetenin başlığı altında Aydın İli'nin (Amali milliyet müdafii, gınaşırı neşrolunur, siyasi, edebi, içtimai Türk gazetesi) kaydına rastlanır. Bu durumda gazetenin çıkış tarihinin 9 Haziran olması gerekir" ¹⁹. Coşar, Milliyet gazetesinde Anadolu'da Milli Mücadele gazetelerine dair yazılar yazdığı sıralarda İzmir'den Sami Kutluğ'dan bir mektup aldığını ve mektupta Milli Mücadele'de Nazilli'de bir gazete çıktığına dair bilgi verildiğini aktardıktan sonra şu bilgileri veriyor: "...3/1/1336 tarihinde yeniden Aydın Cenup Mıntıkası Heyeti Merkeziyesi ünvanını alan heyetimizin 8/ 6 /1336 (1920) tarihli toplantısında kendisinin naşiri efkari olmak üzere Nazilli'de bir gazete neşri kararlaştırılmış ve önceden tesis ve ihzar edilen matbaada benim imtiyazım ve mesul müdürlüğüm altında Aydın İli isimli bir gazetenin neşrine başlanmıştır. Fakat ne hazindir ki Nazilli'nin 24/6/1336 tarihinde Yunanlılar tarafından ikinci defa işgali üzerine Aydın İli'nin ömrü pek kısa sürmüştür" ²⁰.

Bu gazeteden başka Söke'de de Işık adıyla bir gazete çıkmıştır. Aydın'da çıkan Akış adlı derginin "Mahalli Tetkikler Köşesi" nde Işık gazetesi hakkında bilgi verilmektedir. Dergide bu gazete hakkında şu bilgiler veriliyor: "Aydın'ın işgali üzerine mutasarrıflık merkezi Söke'ye nakledilmişti. Bu vesile ile birçok münevverler sancak merkezinde toplandığından şehirde yeni bir hayat başlamıştır. İzmir, Aydın, Manisa gibi Ege'nin büyük kültür merkezleri düşman işgaline kurban gidince buralarda çıkan Türk gazeteleri kapatılmıştır. 25 Temmuz 1921'de Kardeş Yurdu ile beraber kurulmuş olan Işık gazetesi bu yüzden büyük bir boşluğu doldurmuştur. Gazetenin sahipleri avukat İbrahim Ethem, istihbarat müdürü Hüseyin Fehmi, Talat Beylerdir...Işık gazetesi cumartesi günlerinden başka hergün çıkar. Gazetenin 21 Nisan 1922 (Yunan işgali) tarihine kadar çıkan sayılarından bütün araştırmalarımıza rağmen ancak 78 ve 112 sayılı nüshalarını elde edebildik. 112 numarayı taşıyan sayıda gazetenin adı Anadolu'da Işık'a çevrilmiştir. Bu sayıları incelemek için Rifki Ulusoy vermiştir" ²¹.

Söke'nin Yunan işgaline Nazilli'ye göre daha geç uğraması Işık'ın Aydın İli'ne göre daha uzun ömürlü olmasının nedeni olarak

görülebilir.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında, devrim sürecinde İstanbul basınının yayın politikası yeni rejimin düşüncesine pek uymuyordu. Gerçi Mustafa Kemal 16/17 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te İstanbul basınının önde gelenleri ile bir basın toplantısı yapmış , kamuoyunu yapılacaklar konusunda olumlu bir yönde yönlendirmede basının önemli bir görevi olduğunu belirtmiş ve bu nedenle basından destek istemiştir²². Fakat İstanbul basınının devrimler karşısında aldığı tavır, Emir Ali ve Ağa Han'ın hilafetin geleceği ile ilgili mektuplarının İstanbul basınında yayınlanması, halifeyi destekler hatta kışkırtır nitelikteki yazılar Ankara'da tepki yaratmış ve İstanbul'a istiklal mahkemesi gönderilmesine neden olmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk İstiklal Mahkemesi, "Gazeteciler Davası" olarak bilinen bu olayda görev almış ve böylece Cumhuriyet yönetiminin gelişmeler karşındaki kesin tavrı ortaya konmuştur. İstanbul İstiklal Mahkemesi yaptığı yargılamalar sonucunda , gazete sahiplerinin ve yazarlarının , mektupların yayınlanmasında kasıtlı bir amaçları olmadığına kanaat getirerek, gazetecilerin beraatine karar vermiştir. "*...Gazetecilerin yargılanması olayı beraatle sonuçlanırken , kamuoyu yatıştırılmış, basına da Türk Devrimi'nin kararlılığı gösterilmiştir*"²³.

Daha sonra Şeyh Sait isyanının çıkması ve bu gelişmenin sonucunda Meclis'ten çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu uyarınca bazı gazetelerin kapatılması²⁴, yeni rejim ile İstanbul basını arasındaki kopukluğu ve görüş ayrılıklarını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Bu dönemde Terakkiperver Parti de kapatılmıştır. Takrir-i Sükun kanunu 1929 yılına kadar yürürlükte kalmış ve bu kanun devrimlerin yapılması için uygun ortamı hazırlamıştır. Kabacalı, Zekeriya Sertel'in bu dönem ile ilgili görüşlerine eserinde şöyle yer vermektedir: "*...Takrir-i Sükun dönemi beş yıl sürdü. Basın sıkı bir baskı altında yaşıyordu. Telefonla gazete başyazarlarına verilen emirlerin dışına çıkılamazdı. En ufak bir hata yüzünden gazete haftalarca kapatılır, sorumlular mahkemeye verilirdi. Yani tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu. O zaman esen bu hoşnutsuzluk havasını Atatürk de sezmişti. Hatta bundan dolayı rahatsızdı*"²⁵.

Bu gelişmeler sonrasında Türkiye'de 1930 yılında ikinci kez çok partili deneme gerçekleştirilmiş, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra yeni partiyi destekleyen gazeteler ortaya çıkmıştır²⁶. Fakat fırka kapanınca muhalif basın etkisini kaybetmiştir. 1931'de iktidardaki tek parti CHP içinde "*otoriter rejim*" i bütün temelleriyle kurma arayışlarını başladı²⁷. Bu yeni arayışların nedeni ise

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından sonra yaşanan rejim karşıtı Menemen Olayı'nın yarattığı olumsuz havaydı. Bu olay, rejimin temel özelliklerinin halk tarafından yeterince anlaşılmadığını, halkın bilinçlendirilmesi yönünde önemli eksiklikler olduğunu, geleneksel yapının toplum üzerindeki etkisinin sürdüğünü göstermiştir. Bu gelişmeler sonucunda yönetim tek parti yönetimini oluşturma çalışmalarına başlamış, 1930'lu yıllarda birçok dernek kapatılırken, parti-devlet bütünleşmesinin sağlanması yolunda kararlar alınmış, kapatılan derneklerin malvarlıkları CHP'ye devredilmiş, parti kendisinin oluşturduğu kuruluşları -Halkevleri örneğinde olduğu gibi- etkin hale getirmeye çalışmıştır ²⁸.

Tek parti yönetiminin kurulması aşamasında basından da bazı düzeltmelere gidilmiş ve basının siyasal iktidarın istekleri doğrultusunda hareket etmesi sağlanmıştır. 1931'de çıkarılan Matbuat Kanunu Cumhuriyet döneminin ilk basın yasası olup, bu yasa ile devrim karşıtı yayınlara ilk kez açık yasaklamalar getirilmiş ve hükümete de "yurt yararına ters düşen yayınları" nedeniyle gazete ve dergileri "geçici kapatma" yetkisi verilmiştir ²⁹.

Kabacalı, bu yasaı şöyle değerlendirmektedir: "...Bu yasanın çıkmasından sonra basın tam anlamıyla güdümlendi. Bu kontrol manipülasyon biçimleri çeşitlidir. Siyasal iktidar, devlet ilanlarının dağıtımı, kağıt ve her türlü matbaa araç gereçlerinin ithalatı ve piyasaya sürülmesi ve taşradaki devlet matbaalarının yerel gazetelerin kullanımına açılması yollarıyla yada zorla sağlanan kontroldür " ³⁰.

Matbuat Kanunu ile güdülen amacı, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 1934 yılında şöyle açıklamıştır: "... Matbuat yaşadığı muhitin (çevrenin) siyasi rejimine de intibak eder.(uyum sağlar) Her rejim kendisine muvafık (uygun) bir vatandaş tipi aradığı gibi bir matbuat tipi de arar.Esaslı inkılap yapan memleketler, gazetelerini de inkılabın yürüyüşüne ve ahengine uydurmayı, inkılabın yerleşmesinin, bütünleşmesinin bir zarureti addediyorlar.(zorunluluğu sayıyorlar) Gazeteler de bu ahenge uymayı bir milli vazife sayıyorlar...Devletin matbuatla alakadar (ilgili) olmasını kabul etmemek muasır (çağdaş) devletçilik nazariyesi ile telif olunamaz.(kuramıyla bağdaştırılmaz) Bu alakanın en makul ve makbulü ve bugünkü ihtiyaca en iyi cevap verecek olan tarzı matbuatın devletle teşrik-i mesaisidir(işbirliğidir) " ³¹.

1935 Mayıs'ında toplanan Birinci Basın Kurultayı'nda, Basın genel direktörü Vedat Nedim (Tör) de "Ulusal basının devrim potansiyeline, devlet siyasasına ve ulus ihtiyaçlarına uygun olmasını sağlamaktan" ³² söz etmektedir.

1938 yılında matbuat kanununun 8 maddesi değiştirildi.

Kabacalı'ya göre: "... bu değişiklik ile basın üzerindeki baskılar iyice arttırılmış oldu. Yasa ile yeni gazete ve dergi çıkarılması için bankadan 1000-5000 liralık garanti mektubu alınması önkoşuluna bağlanmıştır. Ayrıca, gazete ve dergi çıkarılması 1931 Yasası'da olduğu gibi salt bildirimde bulunmakla olmayacak, hükümetten ruhsatname alınması zorunluluğunda bulunacaktı " ³³. Gevgilili makalesinde bu değişikliği şöyle değerlendirmektedir: "...Türkiye'yi bir tek parti iktidarı olarak yönetmekte bulunan CHP'nin önemli iç ve dış kararlar öncesinde bulunduğu bir sırada yapılan basın yasası değişikliği, rejim açısından da özellikler taşır. Yasa su-i şöhret sahibi kişilerin gazete çıkarmalarını ve basında çalışmalarını yasaklanmaktaydı. Türkiye'de basın özgürlüğünün ilk aşamasını oluşturan basım hakkına böylece kısıtlamalar getirildiği gibi, haber verme hakkı da daraltılmış oluyordu. Eleştiri hakkı ise, 1931'den beri zaten denetim altına konulmuş bulunmaktaydı ...2.Dünya Savaşı'nda ise, Avrupa'nın faşizm ile demokrasiler arasında ikiye ayrılması, Türkiye basınında da benzer cepheleşmeleri yaratmıştır" ³⁴. Gazete ve dergi yayınına konan ön kısıtlamalar ve İzmit'teki kağıt üretim tesisi Seka'nın yeterince üretim yapamaması nedenleriyle, yeni gazete ve dergi çıkarılması duraklamıştır³⁵.

Buraya kadarki bölümde Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde basındaki genel gelişmeler ile Aydın'da Cumhuriyet öncesinde basındaki gelişmelerden bahsedilmiştir. Bundan sonraki bölümde de cumhuriyet döneminde Aydın basınındaki gelişmeler ele alınacaktır.

Aydın'da cumhuriyet döneminde basın hayatı ancak 1930'larda başlayabilmiştir. Bu gecikmenin temel nedeni, Yunan işgalinin getirdiği yıkım ve işgal sırasında Türk nüfusunun büyük çoğunluğunun iç bölgelere göç etmiş olmasıdır. Bu olumsuz gelişmeler nedeniyle Aydın uzun bir süre işgal önceki nüfus ve kültürel hareketliliğini yakalayamamış, Aydın'ın yeniden imarı temel düşünce olmuştur. Bu nedenle kültürel faaliyetlere yeterince ağırlık verilememiştir ³⁶.

Aydın'da 1931 yılında, Aydın ismiyle bir matbaanın açılmasıyla birlikte basın yayın hayatı başlamıştır ³⁷. Ali Kemal ve Şevket Beyler tarafından Mart 1931'de açılan bu ilk matbaadan sonra CHP tarafından ikinci bir basımevi açılmıştır. Ancak, bunu takip eden dönemde Aydın matbaası kapatılmıştır ³⁸.

1931'de kurulan Aydın matbaası Aydın'da ilk derginin çıkması için uygun ortamı hazırlamıştır. Fuat Tefik (Berçmen) edebi bir dergi çıkarmayı düşünmüş, 21 Mart 1931'de Hilmi Tükel'in de aralarında bulunduğu 6 kişilik ekip *Doğuş* ismiyle bir dergi çıkarmışlardır³⁹. Doğuş, Aydın'da çıkan ilk dergidir. Siyasi özelliği olmayan bu dergi

daha çok edebi, sosyal ve ekonomi ağırlıklıdır. 15 günde bir cumartesi günleri çıkan⁴⁰ bu dergi uzun ömürlü olmamıştır. Hilmi Tükel 1947'de ikinci kez *Doğuş* adıyla bir dergi çıkarmış ve ilk *Doğuş* hakkında bilgi verirken kısa ömürlü olmasının nedenini şöyle açıklamıştır: "...*Altı arkadaşlık. Üçüniün hevesi birinci sayının çıkmasıyla kesilmiş, ikinci sayıda üçüncü arkadaşın şehirden ayrılmasıyla Fuat Tefvik Berçmen'le iki kişi kalmıştık...Rahmetli hastaydı. Üçüncü sayıda büsbütün yatağa düştü , iş tamamen üzerime kalmıştı.Dördüncü sayıda durumumuz iyice kötüleşti...*"⁴¹.

Doğuş dergisinin kapanışı Aydın gazetesinde şöyle anlatılmaktadır: " *Aydın'da neşir faaliyeti Halkevi'nin kurulduğu yıl başlar.Rahmetli Fuat'ın çıkardığı Doğuş mecmuası , emsali gibi altıncı sayıda dayanıp kalınca parti vilayet reisi bay Etem Menderes bu dergiyi yaşatma yolları aradı.Bu maksatla yapılan ve Aydın'ın bütün aydınlarının bulunduğu umumi bir toplantıda Doğuş , Doğuş Menderes oldu. Bir müddette gazete şekil ve dergi kılığında çıkmıştır* ⁴² ." *Doğuş Menderes müsaadesi evvelce 15 günde bir çıkarılmak üzere alınmıştır*"⁴³. *Doğuş Menderes* daha sonra günlük çıkmak için izin isteyip, izni aldıktan sonra 3 gün çıkmış fakat "...*alakadar makamat mevkut olarak çıkarılmak için imtiyazı alınan bir mecmuanın günlüğe çevrilebilmesi için Matbuat Kanunu mucibince imtiyaz sahibinden vesanik istenmiş ve tetkikata başlanmış ve imtiyaz sahibi de gazeteyi kapatmıştır* " ⁴⁴. *Doğuş* kapanınca Aydın'da değişik adlarla gazeteler çıkmıştır .

Menderes, Yeni Menderes, Büyük Menderes, Ant ve Aydın gazeteleri *Doğuş* dergisinden sonra çıkmaya başlamışlardır⁴⁵. Bu gazetelerin içinde Ant gazetesi Haziran 1932 de yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin sahibi ve neşriyat müdürü Hilmizade Vasvi Bey'dir. Aydın matbaasında basılan bu gazete 1933 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Ant gazetesi ilk sayısında çıkış amaçlarını belirtirken, sade bir dil kullanacaklarını, dedikodudan uzak kalacaklarını, ilmi ve memlekete yararlı yayın yapacaklarını ve cumhuriyete bağlı -hatta cumhuriyet aşığı- olacaklarını dile getirmektedir⁴⁷. Ant gazetesi okurlarına daha iyi ve çabuk haber verebilmek için bazı çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarını okurlarına şöyle duyurmaktadır: "*Ant, Aydın halkını ve bütün karilerini en son haberlerden dakikası dakikasına haberdar edebilmek için elden gelen her fedakarlığa katlanmakta ve istihbarat şebekesine vüsat vermektedir. Bilhassa vilayete merbut kazalarda ve köylerde cereyan edecek havadislere fazla kıymet verilecektir. Her kazada muhabirlerini temin etmiştir.İzmir'de, İstanbul'da, Ankara'da da hususi muhabirlikler*

ihdasına muvaffık olmuştur " 48. Ant gazetesi Cumhuriyet'in 10.yılında özel sayı çıkarmış ve cumhuriyetin ilk on yılında Aydın'daki gelişmeleri değerlendirmiştir⁴⁹. Ant gazetesinde, Aydın Halkevi'ndeki kültürel etkinlikler, Aydın'ın çeşitli sorunları ve özellikle incir ve incir üreticilerinin karşılaştıkları sorunlar dile getirilmiştir. 22 Ekim 1932 de Aydın'da Büyük Menderes adıyla bir gazete çıkmış ve bu yeni gazete ile Ant gazetesi arasında ilginç bir tartışma başlamış⁵⁰ ve hatta olay mahkemeye intikal etmiştir. Ant bu olayı sütunlarına şöyle yansıtmaktadır: "*Bir müddet evvel neşriyatını tatil eden Büyük Menderes gazetesi gazetemizin hükümet ve zabıta aleyhinde neşriyatta bulunmak suçu ile mahkemeye verdiğini yazmıştık. Mahkeme, böyle bir şeyin vaki olmadığına karar vermiştir*"⁵¹.

1933 yılında Aydın'da CHP tarafından Aydın adıyla bir gazete çıkarılmasına karar verilmiş ve bu gelişmelerin sonucunda Ant gazetesi kapanmıştır. Gazetenin sahibi Hilmizade Vasvi Anadolu gazetesine gönderdiği mektupta bu gelişmeyi şöyle açıklamaktadır: "*...Yüksek firkaımızın esaslı umdeleri dahilinde halkımızı tenvir etmek gayesiyle neşrine çalışmakta olduğum Ant adlı gazetemi bugünden itibaren kapadım.Firkaımızın neşretmekte olduğu Aydın gazetesinde çalışmak sahasını aynı emel ve aynı gaye ile daha muvaffık buldum*"⁵².

Aydın gazetesi 29 Ekim 1933 yılında Cumhuriyet'in 10.yılı münasebetiyle CHP tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Halkı bilinçlendirmeyi amaçlayan CHP yönetimi, 1930'ların başında yaşanan olumsuzlukları gözönüne alarak çeşitli kültürel etkinliklere yönelmiş, Halkevleri ve basını etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştır. CHP'nin Aydın il örgütü de bu amaç doğrultusunda Aydın gazetesini çıkarmıştır. Siyasi halk gazetesi olarak çıkan gazete ilk önce Öztürk matbaasında basılmıştır. İlk imtiyaz sahibi ve neşriyat müdürü Neşet Nazım'dır⁵³. Gazetenin yayın müdürleri zaman zaman değişmiştir. Anadolu gazetesi Aydın gazetesinin ilk çıkışı ile ilgili şu bilgileri vermekte: "*Aydın gazetesi her hususta evvelce çıkan gazetelerden daha muntazam ve muhiti tatmin edici bir şekilde çıkmakta ve gün geçtikçe daha müteakmil bir şekle sokulmaktadır.Gazetenin başında eski gazetecilerden neşriyat şubesi reisi Asaf ve azadan Seyfi Beyler bulunuyor*"⁵⁴. 1950'lere kadarki dönemde Aydın'da en uzun süreli gazete olma özelliğine sahiptir ki, bunun da nedeni parti destekli olmasıdır. Aydın gazetesi 1935'e kadar süren ilk yayım hayatında matbaa sorunu ile karşılaşmış gazete iki matbaada basılmıştır. (Öztürk ve Aydın matbaaları) Bu olayı Aydın gazetesi daha sonraki dönemde şöyle aktarmaktadır: "*...İlk Aydın'ı 1933'te Cumhuriyet'in 10.yıldönümünde çıkardık. İki matbaada basılan iki yıl kadar zorla yaşatılan bu gazete, elde bir matbaa*

olmadıkça gazete çıkarmanın mümkün olamayacağı düsturunu kafalara yerleştirdi " 55. Aydın gazetesinin Cumhuriyet'in 10. yılındaki ilk sayısı Aydın İl Halk ve İzmir Milli Kütüphanelerinde bulunamamıştır. 1943'te Aydın gazetesinde, Cumhuriyet'in 20.yılında Aydın'da Halkevi , eğitim , zirai gelişmeler hakkında bilgi verilmesine⁵⁶ rağmen Aydın gazetesinin ilk çıkışıyla ilgili bilgi verilmemektedir. 1935 yılında Anadolu gazetesi Aydın gazetesinin yayını durdurduğunu şöyle haber vermektedir : "...Birbuçuk yıldan beri Aydın'da çıkmakta olan Aydın gazetesi muvakkat bir çağ için kapandı ...muvakkaten kapanmasının bir gazete için çok lazım olan bir basımevi edinmek ve kendi basımevinde çıkmak olduğunu öğrendim.Aydın Basımevi bunun yerine haftada iki gün çıkmak üzere İnci adında bir gazete çıkarmaya başladı " 57.

16 Mayıs 1935'te çıkmaya başlayan İnci gazetesi Aralık 1937'ye kadar 434 sayı yayınlanmış ve bu tarihte kapanmıştır."Gazetenin imtiyaz sahibi ve umum neşriyat müdürü A.Zeki Başaran, basıldığı yer Aydın matbaasıdır " 58.

27 Temmuz 1937 da Aydın gazetesi yeniden yayın hayatına başlamıştır. CHP basımevinde basılan gazetede partinin il yöneticileri ve milletvekillerinin çeşitli konulardaki yazıları yayınlanmış, halkı aydınlatma düşüncesi daha da etkin şekilde ortaya konmuştur. Gazetenin ilk imtiyaz sahibi Etem Kadri Menderes, umum neşriyat müdürü Raif Aydoğdu'dur 59.

Aydın'ın sorunlarını, ihtiyaçlarını, Aydındaki gelişmeleri, Halkevi'nin çalışmalarını, II.Dünya Savaşı sırasında iç ve dış gelişmeleri, savaşın Aydın'a getirdiği sıkıntıları (gaz,un,yağ,şeker sıkıntısı ile fiat artışları,stokçuluk ile mücadele gibi), Varlık vergisi ve Aydın'daki uygulaması gibi önemli sosyo-ekonomik bilgilerin yanısıra, eğitim, Milli Aydın Bankası, Aydın kooperatifi, tarımsal gelişmeler ve özellikle incir üretimi ve piyasası ile incir üreticilerinin karşılaştıkları sorunlar Aydın gazetesinde sıklıkla yer alan konular olmuştur 60.

II.Dünya Savaşı sırasında Aydın'da bazı gazete çıkarma denemeleri olmuşsa da bu çabalar etkili olamamış ve Aydın gazetesi dışında, savaş süresince ayakta kalabilen günlük gazete olmamıştır. CHP'nin matbaasında basılan, devlet imkanları ile desteklenen Aydın gazetesi bu durumu sütunlarına şöyle yansıtmıştır: "*II.Dünya harbinin ortaya çıkardığı ekonomik sıkıntılara rağmen Aydın vilayetimizin yegane günlük ve siyasi gazetesi olarak mevcudiyetini muhafaza edebilmesinde partimizin himaye ve sahabeti kadar okuyucularımızın da alaka ve samimiyetleri vardır " 61. Aydın gazetesi savaş döneminde yaşanan kağıt sıkıntısından etkilenmiş ve sayfa sayısını azaltma yönüne gitmiştir.*

II.Dünya Savaşı sırasında Aydın'da gazete çıkarma teşebbüsünde bulunan, Aydın'ın Cumhuriyet döneminin ilk belediye başkanı ve 1940'lı yıllarda Aydın'ı yeniden imar etme planı çerçevesinde kurulan yapı kooperatifi başkanı Fuat Şahin Erlaçın, Halkın Dili adıyla bir gazete çıkarmıştır. 30 Haziran 1941'de çıkmaya başlayan bu gazete siyasi haberler vermiş ve Hilmi Tükel matbaasında basılmıştır⁶².

Bu dönemde Aydın'da dergi çıkarma teşebbüsleri de yoğunlaşmış 7 Eylül 1940'ta *Akış* adıyla bir dergi çıkmıştır. Akış dergisi de Hilmi Tükel matbaasında basılmıştır.Derginin imtiyaz sahibi M.Tuğrul Aka, umumi neşriyat müdürü Hilmi Tükel'dir⁶³.Siyasi olmayan dergi, aylık kültür dergisi olarak çıkmıştır.Akış dergisi 1940-1946 yıllarında dönem dönem yayınına ara vererek yayın hayatını sürdürmüş, 35.sayıda yayın hayatı sona ermiştir⁶⁴. İlk olarak Hilmi Tükel matbaasında basılan dergi daha sonra CHP basımevi, İzmir Suhulet matbaası ve Aydın matbaasında basılmış, 25.sayıda yeniden Hilmi Tükel matbaasında basılmaya başlanmış ve 1946'da da CHP basımevinde basılmıştır⁶⁵. Görüldüğü gibi dergi birçok sorunla karşılaşmış ve sık sık değişen matbaalarda yayın hayatını sürdürmeye çalışmış, aylık olarak çıkması düşünülen dergi 6 yıl süresince ancak 35 sayı çıkabilmiştir.Bu da karşılaşılan sorunların büyüklüğünü göstermektedir.

Akış'ın ilk sayısında Tuğrul Aka derginin çıkış nedenini açıklarken, gençlere hizmet etmeyi ve yöre insanının duygu ve düşüncelerini yansıtmayı amaçladıklarını belirtmektedir⁶⁶. Yine ilk sayıda müfettiş Fikret Başaran dergi ile ilgili görüşlerini şöyle belirtmekte: "...Aydın'ın bir akışa ihtiyacı vardı.Bu ihtiyaç yıllardan beri duyuluyordu.Fakat mecra kapalı idi.Bu mecrayı açan cesareti kamçılaman (Akış)a manevi malzemeler sağlayan yardımcı ve verimli eller nihayet bulundu.Bize düşen vazife Akış'ın akışını sağlamaktır. Eğer gençlik ve halk Akış benimdir, benim mecmuam, benim ifademdir, nihayet benim eserim olarak kalacak ve yaşayacaktır der, hem okur, hem benimser hem de ona yardımda bulunursa hiç şüphesiz o da (Akış) ne engel tanır, ne de yoksunluk çeker "⁶⁷.

3.sayı 10 Kasım 1940'ta çıkmış olup, Atatürk'ün ölüm yıldönümü ile ilgili çeşitli yazılara yer verilmiştir.Bu sayıda matbaa değişmiş ve dergi CHP matbaasında basılmıştır⁶⁸.

Akış'ın 7.sayısında Kemal Özkaynak gazete ve dergilerin uzun süreli olmamasının nedenleri üzerinde duruyor: "...Zaten bizde gazete ve mecmuaların yaşayamayışını hevese, sebatsızlığa, sermayesizliğe yüklemek adet olmuştur.Bunlar şüphesiz tatilin amillerindendir; fakat asıl sebep bu işlere atılanların umumi kültürü, neşriyat psikolojisi gibi ilmi eksiklikleri değil midir? "⁶⁹.

Akış Dergisinde, Aydın'ın tarihi, Milli Banka, demiryolları, eğitim, kültür gibi konularda çeşitli yazılara yer verilmiştir.18.sayısında Halkevleri'nin açılışının 10.yılı nedeniyle Aydın Halkevinin bu süre içindeki çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir⁷⁰. Akış dergisi 30 I.Kanun 1942 de 23-24.sayı yayınlandıktan sonra, uzun bir süre yayınına ara vermiştir.25.sayısında "Akış birkaç aydır niçin çıkamadı?" başlıklı yazıda bunun nedenleri üzerinde durulmuştur: "...Acaba yurdun birçok yerinde çıkarılan ve devamı temin edilen dergiler Aydın gibi iktisadi durumu geniş, Ege'nin en verimli ve kudretli bir yerinde neden yaşayamıyor.Yazı yazacak eleman mı yok?Satış mı az? yoksa daha başka sebepler mi mevcut ?diye soranlar oldu...Aydın bir mecmua çıkartmaya takatlıdır, yazı ailemizi teşkil eden arkadaşlar da çok kıymetlidir ve yazıları seve seve okunmaktadır, mecmua etraftan alaka görmüştür ve görmektedir.Bilhassa Maarif Vekaleti yakın ilgi göstermiş ve kütüphanelerini abone kaydettirmiştir.Aydın'da CHP de 30 sayıya abone olmak suretiyle mecmuanın yaşamasına yardım etmek lütufkarlığında bulunmuştur" ⁷¹. Yazının devamında da kağıt ve baskı masraflarının artmasının dergiyi olumsuz etkilediğini ve bu nedenle birkaç ay yayın hayatına ara vermek zorunda kaldıklarını belirttikten sonra "... Bu defa gerek Maarif Vekaletinin ve gerek irfan işleriyle ilgilenen sayın valimiz Salim Gündoğan ile partimizin daha geniş ölçüde yardım ve müzaheretlerine güvenerek şimdilik 2 ayda bir olmak üzere tekrar intişara başlamaya karar verdik " ⁷² şeklinde bir açıklama ile partinin desteği vurgulanmaktadır.Bu gelişmelerden sonra Akış 35.sayıya kadar çıkmıştır ⁷³.

Aydın'da 1945 öncesinde çıkan dergilerden biri de *Kültür* dür. 15 Nisan 1941 de çıkmaya başlayan derginin imtiyaz sahibi ve yayın müdürü Veysel Kültür'dür. Dergi CHP basımevinde basılmıştır⁷⁴. Aylık olarak çıkan derginin ilk sayısında çıkış amacı şöyle açıklanmaktadır: "...(*Kültür*) mecmuası, harbin tabii bir neticesi olarak matbaa ve kağıt işlerindeki büyük müşküllere, buhranlara rağmen bugün hayata gözlerini açıyor. ... halkevi işlerinde, fikir hayatında ve ileri düşüncülerde en sadık ve güvenilir bir neşir vasıtılığı yapmak (*Kültür*) mecmuasının en kuvvetli gayesidir " ⁷⁵.

Dergide Aydın ve Türkiye'deki gelişmeler ile ilgili yazılara yer verilmiştir.7-8.sayı ve sonrasında dergi Hilmi Tükel matbaasında basılmaya başlanmıştır⁷⁶. 11-12.sayısında Aydın Halkevi'nin 10 yıllık çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir⁷⁷.

1945'ten itibaren Aydın'da özel gazetelerin sayısı artmıştır. Özellikle Hilmi Tükel bu dönemde çıkardığı gazete ve dergiler ile Aydın

basınına önemli katkılar sağlamış ayrıca matbaası ile başka gazete ve dergilerin çıkmasına da ortam hazırlamıştır.

Hilmi Tükel 4 Haziran 1945 te *Madran* adıyla bir gazete çıkarmıştır. Hilmi Tükel matbaasında basılan gazete "*siyasi olmayan her türlü yazıya sahifelerimiz açıktır*"⁷⁸ diyerek siyasi tartışmalara girmek istemediğini açık bir şekilde belirtmiştir. Tükel 1946 yılında çıkardığı siyasi *Ses* gazetesine kadar çıkardığı gazete ve dergilerin siyasi niteliğinin olmamasına özen göstermiş, kültür ağırlıklı yayın yapmıştır. *Madran*'ın yerine Tükel, 16 Temmuz 1945 te *Yeni Madran*'ı yine kendi matbaasında bastırılmış, fakat 4. sayısında yerini *Balova* gazetesine bırakmıştır. Tükel, *Balova*'nın ilk sayısında "*Yeni Madran'ımızın 4. sayısı yerine Balova'mızın 1. sayısını sunuyoruz. Aydın'ımız için dağından yağ, ovasından bal akar derler*"⁷⁹ diyerek isminin nereden geldiğini belirtmektedir. Gazete 6 Ağustos 1945 te çıkmaya başlamıştır. Gazete 1946 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür.

29 Kasım 1945 te *Hak* adıyla bir gazete çıkmıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi ve genel yayın müdürü Faik Germen'dir. Hilmi Tükel matbaasında basılan gazete "siyasi halk gazetesi" olarak çıkmıştır⁸⁰.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde Aydın'da basın hayatı ancak 1930'larda başlayabilmiş, özellikle Cumhuriyet'in 10. yılından sonra çıkan gazete ve dergiler Aydın'da yerel basının gelişmesine ortam hazırlamış, CHP'nin halkı aydınlatmak amacıyla basından yararlanma düşüncesi ve bu düşünce doğrultusunda yerel basını CHP basımevleri ile destekleme veya doğrudan gazete çıkarma yolunu kullandığı dikkat çekmektedir. Fakat Aydın'da çıkan gazete ve dergiler -Aydın G. ve Akış D. dışında- uzun ömürlü olamamıştır. Ekonomik sorunlar, okuma yazma oranının düşük olması, tirajın düşük olması sonucunu getirmiş, çıkan gazete ve dergilerin yayın hayatı uzun sürmemiştir. Aydın'da basının gelişmesinde CHP'nin hem basımevi hem de doğrudan gazete çıkararak önemli rol oynadığı görülmektedir. Bunun yanında Aydın basınında özel girimciliğin en önemli temsilcisi olan Hilmi Tükel çıkardığı gazete ve dergilerin yanısıra matbaası ile de Aydın basınına gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Bu çalışma Cumhuriyet'in tek partili döneminde Aydın basınındaki gelişmeleri temel alınarak hazırlanmış bu nedenle de 1946 ve sonrasında değinilmemiştir.

DİPNOTLAR

- * Bu çalışma 1996 yılında, D.E.Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde hazırlanmış olduğum **Cumhuriyet Döneminde Aydın'ın Sosyo-Ekonomik Kültürel Yapısı (1923-1950)** tezindeki Basın ile ilgili bölümünün genişletilmiş biçimidir.
- 1 Ali Gevgilili, "*Türkiye Basını*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** , Cilt I , s.202
  - 2 Bülent Varlık , **Türkiye Basın-Yayın Tarihi Kaynakçası** , A.İ.T.İ.A Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Y.O Basımevi , Ankara 1981, Ayrıca Türkiye'deki basın tarihi için bkz. S.N. Gerçek, **Türk Gazeteciliği** , Yüzüncü Yıldönümü Vesilesiyle 1831-1931, İstanbul Matbuat Cem. Yay. İstanbul 1831; H.R Ertuğ, **Türk Basını Nasıl Doğdu ve Gelişti?** , Sulhi Garan mat., İstanbul 1957; S.R. İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış** Devlet Basımevi , İstanbul 1939 ve **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları** , Ankara 1943; H. Topuz, **Türk Basın Tarihi** , Gerçek Yay. İstanbul 1973 ; A. Kabacalı , **Geçmişten Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü** , Gazeteciler Cem. Yay. İstanbul 1990 ; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi** , İTİA Nihat Sayar Yayın ve yardım vakfı yayınevi işletmesi yay. İstanbul 1978
  - 3 B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev:Metin Kıratlı) , TTK , Ankara 1991, s.51
  - 4 Doğan Koloğlu, "*Osmanlı Basını; İçeriği ve Rejimi*", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi** , Cilt I, s.70
  - 5 Koloğlu, **A.g.m** , s.70
  - 6 Lewis, **A.g.e** , s.96
  - 7 Koloğlu, **A.g.m** , s.71
  - 8 İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları** , Ankara 1943 , s:3
  - 9 Varlık, "*Yerel Basının Öncüsü ; Vilayet Gazeteleri*", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt I, s.99
  - 10 Varlık, **A.g.m** , s:101 , Makalede, Kastamonu Valisi Sırrı Paşa'nın "Hak Söz Acıdır "başlıklı yazısında bu durumun eleştirildiği belirtilmektedir.
  - 11 Varlık, **A.g.m** , s.100
  - 12 Koloğlu, "*Türkçe-Dışı Basın*" , **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt I, s.96
  - 13 Varlık, **A.g.m** , s.101 ayrıca bkz. Koloğlu, **A.g.m** , s.87
  - 14 Gevgilili, **A.g.m** , s.210
  - 15 Varlık, **A.g.m** , s.102

- 16 Varlık, "Mütareke ve Milli Mücadele Basını", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt V, s.1200-1210
- 17 Varlık, **A.g.m** , s.1207
- 18 Ö.M. Coşar, **Milli Mücadele Basını**, s.39-41 gazetenin 5.nüshası 17 Haziran 1920 tarihli , ayrıca bkz . **Yurt Ansiklopedisi**, s.1085
- 19 Coşar, **A.g.e** , s.41
- 20 Coşar, **A.g.e** , s.40
- 21 **Akış**, sayı:30, Mart 1946
- 22 İzmit Basın Toplantısı için bkz. Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları** , TTK Ankara 1982, Arar İ. ; **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16/17 Ocak 1923)** İstanbul, 1969.
- 23 Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri cilt I-II (1920-1927)** , DEÜ yay. İzmir 1988 , s.238-239
- 24 Aybars, **A.g.e** s.280 ; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyet'inde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yay. Ankara 1981, s.142
- 25 Aktaran Kabacalı, **A.g.e** , s.124
- 26 Kabacalı, **A.g.e** , s.124
- 27 Kabacalı, **A.g.e** , s.126
- 28 Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)** , Altın kitaplar Yay. 1.baskı 1983, s.52-62
- 29 İskit, **A.g.e** , s.258-266 , Kabacalı, **A.g.e** , s.127-128
- 30 Kabacalı, **A.g.e** , s.129
- 31 Yetkin, **A.g.e** , s.70-71
- 32 Aktaran Yetkin, **A.g.e** , s.71
- 33 Kabacalı, **A.g.e** , s.133-134
- 34 Gevgilili, **A.g.m** , s.217-218
- 35 Gevgilili, **A.g.m** , s.218-219
- 36 **Ant**, "Aydın'da 10 Yıl" 29 Teşrin-i Evvel 1933
- 37 **Yurt Ansiklopedisi**, s.1085 ayrıca bkz. **Doğuş**, sayı:1 Ocak 1947 ; **Aydın İl Yıllığı 1967**, s.149
- 38 **Aydın İl Yıllığı 1967**, s.149
- 39 Hilmi Tükel, **İlk Sayı Gazete ve Dergiler**, cilt II, s.66
- 40 Tükel, **A.g.e** , s.66
- 41 **Doğuş**, Ocak 1947 sayı:1
- 42 **Aydın**, 28 Temmuz 1943

- 43 **Anadolu**, 17 I.Teşrin 1932
- 44 **Anadolu** , 17 I.Teşrin 1932
- 45 **Aydın**, 28 Temmuz 1943
- 46 Tükel, **A.g.e** , s.75 ayrıca bkz. **Ant**, 26 Haziran 1932
- 47 **Ant**, 26 Haziran 1932
- 48 **Ant**, "*Gazetemizin teşebbüsleri*" 21 Temmuz 1932
- 49 **Ant**, 29 T.E 1933
- 50 **Ant**, "*Büyük Menderes'e ilk ve son sözümüz*" 14 mart 1933
- 51 **Ant**, "*Adalet tecelli etti.*" 25 Temmuz1933
- 52 **Anadolu**, 20 Teşrin-i sani 1933
- 53 Tükel, **A.g.e** , Cilt II, s. 85
- 54 **Anadolu**, 20 T.S 1933
- 55 **Aydın**, 28 Temmuz 1943
- 56 **Aydın**, 29 I.Teşrin 1943
- 57 **Anadolu**, 22 Mayıs 1935
- 58 Tükel, **A.g.e** , Cilt II, s.101, Aydın gazetesinin 27 Temmuz 1943 tarihli sayısında çıkış tarihi 27 Temmuz 1936 olarak veriliyorsa da bu yanlıştır.
- 59 Tükel, **A.g.e** , Cilt III, s.125
- 60 Konu ile ilgili Bkz. **Tariş Tarihi** , İzmir 1993, ayrıca **Çelik , A.g.t.**
- 61 **Aydın**, 27 Temmuz 1943
- 62 Tükel, **A.g.e** , Cilt III, s.156
- 63 Tükel, **A.g.e** , Cilt III, s.151
- 64 **Akış**, Ağustos 1946 sayı:35
- 65 **Akış**, 10 Şubat 1942 sayı:18 CHP mat. , 19-20.sayı İzmir Suhulet mat., 21-22 ve 23-24. sayılar Aydın , 25.sayı Hilmi Tükel mat.
- 66 T. Aka, "*Akış Niçin Çıkıyor*", **Akış**, 7 Eylül 1940 sayı:1 Hilmi Tükel mat. (İlk iki sayı bu mat. basılmıştır.)
- 67 **Akış**, 7 Eylül 1940
- 68 **Akış**, 10 II.Teşrin 1940 sayı:3 CHP mat.
- 69 Kemal Özkaynak, "*Yeni Adamı Okuyor musunuz?* " , **Akış**, 10 Mart 1941 sayı:7
- 70 **Akış**, 10 Şubat 1942 sayı:18 CHP mat.
- 71 **Akış**, II.Kanun 1944 sayı:25
- 72 **Akış**, II.Kanun 1944 sayı:25
- 73 **Akış**, Ağustos 1946 sayı:35

- 74 Tükel, **A.g.e**, Cilt III, s.155
75 **Kültür**, 15 Nisan 1941 s:1 CHP mat.
76 **Kültür**, 15 I.Teşrin 1941 sayı:7-8
77 **Kültür**,15 Şubat 1942 sayı:11-12
78 Tükel, **A.g.e** , Cilt III, s.185
79 **Balova**, 6 Ağustos 1945
80 Tükel, **A.g.e**, Cilt III, s.197